

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-1-59-9>
УДК 330.341.1

Харіна О.О.

кандидат економічних наук, науковий співробітник,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Харченко Т.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

**ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ
ТА МОЖЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ ОЧИМА СТЕЙКХОЛДЕРІВ**

Сучасний етап розвитку економічних відносин характеризується посиленням конкурентної боротьби та, як наслідок, необхідністю пошуку нових інструментів досягнення стійких конкурентних позицій країни на внутрішньому та зовнішньому ринках. Одним із чинників досягнення стійких конкурентних переваг є підвищення ефективності інноваційного розвитку країни. У сучасних умовах формування потенційної можливості господарюючих суб'єктів у конкурентній боротьбі досягнення ефективних результатів у забезпеченні інноваційного розвитку ускладнюється через необхідність постійного пристосування до умов, які змінюються, а також пошуку нових науково-обґрунтованих концепцій функціонування та розвитку. Нині інноваційний потенціал України є недостатнім для утримання лідерських позицій у міжнародних рейтингах конкурентоспроможності. Причинами такого становища є: відсутність умов для комерціалізації розробок, відчуття незахищеності інноваторів, відсутність прийнятних умов праці для доведення інноваційної розробки до технологічної готовності, постійна нестача матеріалів, обладнання, фінансів тощо.

Ключові слова: інновації, інноваційна активність, генерація знань, стейкхолдери, державна інноваційна політика.

Современный этап развития экономических отношений характеризуется усилением конкурентной борьбы и, как следствие, необходимостью поиска новых инструментов достижения устойчивых конкурентных позиций страны на внутреннем и внешнем рынках. Одним из факторов достижения устой-

тивных конкурентных преимуществ является повышение эффективности инновационного развития страны. В современных условиях формирования потенциальной возможности хозяйствующих субъектов достижение эффективных результатов в конкурентной борьбе усложняется из-за необходимости постоянного приспособления к изменяющимся условиям, а также поиска новых научно-обоснованных концепций функционирования и развития. Сейчас инновационный потенциал Украины недостаточен для удержания лидерских позиций в международных рейтингах конкурентоспособности. Причинами такого положения являются: отсутствие условий для коммерциализации разработок, чувство незащищенности инноваторов, отсутствие приемлемых условий труда для доведения инновационной разработки до технологической готовности, постоянная нехватка материалов, оборудования, финансов и т.д.

Ключевые слова: инновации, инновационная активность, генерация знаний, стейкхолдеры, государственная инновационная политика.

Kharina O.O., Kharchenko T.B. PROBLEMS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN UKRAINE: STRATEGIC ASPECTS AND POSSIBILITIES FOR SOLVING STAKEHOLDERS

The growth of the national competitiveness of the country ensured by the constant orientation of its economy on the search, implementation and implementation of innovations. The ability of the Ukrainian economy to take decent competitive positions in the world community depends on the effectiveness of this process. The experience of the developed countries of the world shows that innovation is one of the most effective mechanisms for increasing the country's competitiveness on the world market and, consequently, increasing the welfare of the population. The main negative factors, which hindering the development of national innovation ecosystem are: inadequate legislation in terms of defining new priorities of innovation activity in Ukraine; discrepancy of the legislation in the field of protection of intellectual property rights with international standards; underdeveloped innovation infrastructure; insufficient development of infrastructure, which provides solutions to specific issues of commercialization of scientific developments at different stages of their readiness; discrepancy corporate structure, which is formed in Ukraine to requirements of innovative development; slow formation of modern and large-scale market of innovative products and infrastructure of innovation activity. To accelerate innovative development, the Government of Ukraine should ensure activating innovations by developing and implementing a comprehensive state policy aimed at activating innovations as a priority area of the overall strategy of social and economic development; to create favorable institutional environment for innovation in the country; improve the mechanism for financing innovation. In addition, it should implement effective mechanisms for protecting the national market, promote its development and infrastructure; provide conditions for the output of Ukrainian enterprises on foreign markets, and support competition in the domestic market, which in turn will encourage businesses to innovate. Special attention should be paid in the interaction and integration of SME, support for leading large enterprises and organizations, which are able to implement innovative national priorities of scientific and industrial cooperation, to venture business etc., ensure close integration of production, finance, science and education to promote the development of advanced science and technology; reduce the cost of credit (preferential loans), which is one of the important sources of financing for innovation; support the development of human capital as the basis of future development of post-industrial society based on sustainable development.

Key words: innovations, innovative activity, knowledge generation, stakeholders, state innovation policy.

Постановка проблеми. Зростання національної конкурентоспроможності країни може бути забезпечене постійною спрямованістю її економіки на пошук, здійснення та впровадження нововведень, адже саме від ефективності цього процесу залежить можливість української економіки зайняти гідні конкурентні позиції у світовому співтоваристві. На жаль, конкурентна позиція України є глибоко нерівноважною. Вона входить до 50 найкращих країн за показниками, що характеризують власну спроможність до генерування інновацій та потенціалу у цій сфері. Водночас за показниками, які характе-

ризують здатність до використання цих інновацій вітчизняною промисловістю, країна в кращому разі входить до першої сотні. Так, за показниками розвитку ринкових інститутів та ефективності ринків Україна знаходиться серед аутсайдерів рейтингу глобальної конкурентоспроможності, а за рівнем добробуту відноситься до країн із доходом нижче середнього, які зазвичай взагалі не здатні генерувати інновації. Проте, на відміну від інших країн із співставним рівнем добробуту, Україна має певний потенціал для переходу до зростання через інновації, і саме цей шлях є найперспективнішим як драйвер зростання.

Але він наражається на декілька викликів, що потребують стратегічного підходу.

Досвід технологічно розвинених країн свідчить, що сьогодні головною ознакою конкурентоспроможності є інноваційність, тобто спроможність системи до систематичного розвитку, оновлення та прийняття змін у господарській діяльності на основі впровадження нововведень. Інноваційність також передбачає застосування наявного науково-технічного, інформаційного та інтелектуального потенціалу з метою подальшого розвитку, підвищення результатів діяльності та якості життя суспільства. Саме від можливості продукування та поширення інноваційного розвитку у сфері господарювання залежить рівень конкурентоспроможності підприємств України та можливість виходу та утримання позицій на світовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інновацій, інноваційного розвитку та інноваційної діяльності підприємств досліджувались в роботах таких вітчизняних учених, як А. Гальчинський, В. Геєць, О. Дагаєв, О. Жилінська, М. Іванов, А. Каширін, К. Ковальська, Є. Лазарева, Т. Овчаренко, В. Онищенко, Д. Черваньов, А. Шегда, М. Шингур та інші. Вагомий внесок у розвиток цього напрямку належить закордонним вченим: Я. Ван Дайну, Е. Кемпбеллу, Дж. Коллінз, І. Мілендорфу, С. Дорогунцову, М. Портеру, Б. Санто, Й. Шумпетеру та ін.

Мета статті. Метою статті є дослідження основних проблем розвитку інноваційної діяльності в Україні, питань формування економіки інноваційного типу, що є можливими лише за умови орієнтації на європейський вектор розвитку. Також необхідно визначити основних зацікавлених сторін – стейкхолдерів та перешкоди, що заважають їм розвивати інноваційну інфраструктуру, впроваджувати інноваційні розробки, комерціалізувати інноваційні продукти тощо.

Виклад основного матеріалу. Досвід розвинених країн світу свідчить про те, що інноваційна діяльність є одним із найефективніших механізмів підвищення конкурентоспроможності країни на світовому ринку

та, як наслідок, підвищення добробуту населення. При цьому кількість підприємств, що активно впроваджують інноваційні рішення, досягає 70–80%. [4, с. 35]. На жаль, в Україні цей показник постійно зменшується: у 1994 році частка інноваційно активних підприємств становила 26%, у 2000 р. – 18%, у 2010 р. – 13,8%, у 2015 р. – 17,3%(824), у 2016 р. – 18,9% (834), у 2017 р. – 16,2% (759). Ці дані свідчать про те, що становлення ринкових відносин в Україні відбувалося в умовах зменшення інноваційної активності підприємств, що позначалося на експорті інноваційної продукції [10]. Так, на світовому ринку високих технологій частка продукції США становить 32%, Німеччини – 18%, вітчизняна продукція займає менше одного відсотка [2, с. 56]. Міжнародний досвід доводить, що якщо у ВВП країни частка інноваційної продукції становить менше 20%, то національна продукція втрачає конкурентоспроможність. Потрібно зауважити, що середньоевропейський показник становить 25–35%, а в Китаї сягнув 40%. В Україні зростання ВВП на основі нових технологій сягає лише 0,7% [3, с. 57].

Нині Україна представлена у кількох міжнародних рейтингах, які оцінюють інноваційний потенціал, технологічну та інноваційну конкурентоспроможність країни, таких як: Глобальний індекс інновацій – 50 місце серед 127 досліджуваних країн (2017 р.); Індекс інноваційного розвитку агентства Bloomberg (Bloomberg Innovation Index) – 46 місце серед 50 досліджуваних країн (2018 р.); Глобальний індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) – 81 місце серед 137 досліджуваних країн; Інноваційний індекс Європейського інноваційного табло (Innovation Union Scoreboard – IUS) – «повільні інноватори», зокрема значення показника для України у 2016 р. становило 28,9%); Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів (Global Talent Competitiveness Index) – 69 місце серед 118 досліджуваних країн (2017 р.). Так, за даними звіту Світового економічного форуму про глобальну конкурентоспро-

можність у 2017–2018 рр. серед 137 країн світу Україна отримала досить низькі позиції, зокрема: за ефективністю ринку товарів – 101 місце, за ефективністю розвитку фінансового ринку (доступністю фінансових послуг, простота доступу до кредитів, наявність венчурного капіталу, міцність банку тощо) – 120 місце, за ефективністю ринку праці – 86 місце. Варто відзначити, що проти 2016 р. сумарно підіндекс ефективності ринку праці впав на 13 позицій. Так, за гнучкістю визначення заробітної плати Україна посіла 126 місце (у 2016 р. – 81 місце), за здатністю країни утримувати таланти – 129 місце (у 2016 р. – 127 місце), за здатністю країни залучати таланти – 106 місце проти 93 місця у 2016 р. Готовність до адаптації технологій та інновацій оцінена на рівні 81 місця серед 137 проаналізованих країн. При цьому за показником «ринкові інституції» наша країна посідає 118 місце, а за розвиненістю бізнесу – 90. Україна також погіршила свої позиції за всіма показниками підіндексу «Інновації»: найбільше падіння відзначено за критеріями: «Державні закупівлі новітніх технологій і продукції» – з 82 на 96 позицію рейтингу, «Взаємозв'язки університетів із промисловістю у сфері ДіР» – з 57 на 73 позицію. Україна втратила свої позиції й за чотирма складниками підіндексу «Технологічна готовність»: особливо стрімке падіння відзначається за показником «Наявність новітніх технологій» (втрата 14 позицій). Окрім цього, проблемним залишається показник «Іноземні інвестиції та трансфер технологій» (118 місце). Серед факторів, важливих для розвитку промисловості, сприятливими є хіба що розмір доступного ринку та освіта [5]. Відповідно до рейтингу, поданого агентством Bloomberg у 2018 р., Україна втратила за рік 4 позиції, що відповідає 46 місцю в рейтингу (47,28 бала) серед 50 досліджуваних країн, а за технологічні можливості вона потрапила до трійки аутсайдерів й посіла 48 місце. Таким чином, дослідження міжнародних рейтингів свідчать про те, що формування інноваційного потенціалу, його реалізація, а також впрова-

дження інновацій в Україні в останні роки характеризується досить низькими показниками. Причому слід зазначити, що такі критерії, як людський капітал, освіта, наука, отримують відносно вищі оцінки, а більш низькі оцінки стабільно мають фактори політичного характеру, стан регуляторного середовища та інституційні передумови для переходу на інноваційний шлях розвитку.

До основних негативних чинників, що стримують розвиток національної інноваційної екосистеми, потрібно віднести:

- недосконалість законодавства в частині визначення нових пріоритетних напрямів розвитку інноваційної діяльності в Україні;

- невідповідність законодавства в сфері захисту прав інтелектуальної власності міжнародним стандартам;

- нерозвиненість інноваційної інфраструктури (інноваційних бізнес-інкубаторів, технопарків, наукових парків, кластерів високотехнологічних інноваційних підприємств);

- недостатню розвиненість інфраструктури, що забезпечує вирішення окремих питань комерціалізації наукових розробок на різних етапах їх готовності;

- невідповідність корпоративної структури, яка формується в Україні, вимогам інноваційного розвитку, повільне формування сучасного і масштабного ринку інноваційної продукції та інфраструктури інноваційної діяльності.

За даними Державного комітету статистики України, у 2017 р. наукові дослідження і розробки (далі – НДР) в Україні виконували 963 організації, 45,8% з яких відносилися до державного сектору економіки, 39,0% – до підприємницького, 15,2% – до вищої освіти. На підприємствах та в організаціях, які здійснювали НДР, кількість виконавців таких робіт на кінець 2017 р. становила 94,3 тис. осіб (з урахуванням сумісників та осіб, які працюють за договорами цивільно-правового характеру), з яких 63,0% – дослідники, 9,7% – техніки, 27,3% – допоміжний персонал. За попередніми розрахунками, питома вага загального обсягу витрат у ВВП становила 0,45%, у тому числі за рахунок коштів

державного бюджету – 0,16%. За даними 2016 р., частка обсягу витрат на НДР у ВВП країн ЄС-28 у середньому становила 2,03%. Більшою за середню частку витрат на дослідження та розробки була у Швеції – 3,25%, Австрії – 3,09%, Німеччині – 2,94%, Данії – 2,87%, Фінляндії – 2,75%, Бельгії – 2,49%, Франції – 2,25%; меншою – у Македонії, Латвії, Румунії, Кіпрі та Мальті (від 0,43% до 0,61%) [2].

У сучасних умовах господарювання державна політика спрямована на стимулювання споживчого попиту, тим самим відволікаючи кошти від інвестиційного й інноваційного напрямів. Отже, спрямовуючи матеріальні ресурси в інноваційний розвиток, держава закладає основи довгострокової стратегії економічного зростання. Щодо України, то згідно з моніторингом реалізації інноваційних пріоритетів можна зробити висновок, що протягом 2012–2016 рр. за рахунок державних коштів фінансувалися стратегічні інноваційні пріоритети на загальну суму 838,1 млн грн., або 0,01% ВВП. При цьому у 2013–2016 рр. фінансування майже повністю (на 99,9%), а у 2013 р. та 2016 р. – повністю (на 100%) здійснювалося за рахунок спеціального фонду державного бюджету, тобто за рахунок коштів, самостійно зароблених науковими установами та ЗВО. Переважна частка коштів витрачалася на виконання НДДКР на замовлення підприємств/організацій, у 2013–2016 рр. все зростаюча частка (до 5,6% загального обсягу) вкладалася у маркетинг, рекламу, тобто у реалізацію продукції [10]. Водночас суб'єктів, зацікавлених у здійсненні інноваційної діяльності, можна згрупувати у 7 підгруп, таких як: Держава (інституційне середовище); генерація знань (або науково-освітній простір); інфраструктурні об'єкти; бізнес-структури; інститути ринкової інфраструктури; громадські організації; донори (міжнародні організації, фонди) (рис. 1).

Підвищення ефективності ролі *держави* (інституційне середовище) дасть змогу залучити додаткові інвестиції для розвитку держави, покращити позицію в міжнародних

рейтингах, привернути увагу та заручитися підтримкою міжнародних організацій.

Генерація знань дасть змогу: підвищити рівень інноваційної культури суспільства, мотивацію викладачів, зменшити обсяги «відтіку мізків», підвищити ефективність механізму комерціалізації винаходів та розробок.

Бізнес-структури безпосередньо займаються впровадженням інновацій у виробництво та реалізацією інноваційного продукту. В результаті підвищення ефективності інноваційної діяльності вони зможуть отримати нові ринки збуту, підвищити прибуток, розширити виробництво тощо.

Щодо *інфраструктурних об'єктів* спостерігається відсутність злагодженого механізму фінансування інноваційних проектів, потребує перегляду процедура проведення конкурсу шляхом внесення змін до Закону України «Про інноваційну діяльність». Необхідно забезпечити підвищення ролі наукового парку в економіці через удосконалення законодавства, популяризацію, формування рейтингів тощо. Це дасть змогу підвищити довіру між наукою (інноваціями) та бізнесом, отримувати якісніший технологічно готовий інноваційний продукт, більшість проектів буде реалізовано та комерціалізовано, а відповідно, відбудеться зростання доходу (прибутків) цієї зацікавленої сторони.

Інститути ринкової інфраструктури сьогодні характеризуються низькою якістю інновацій, відсутністю належного законодавчого поля; низькою роллю у ланцюгу створення, оскільки виробництво інновацій не окреслено у законодавстві.

Громадські організації нині можуть стати інструментом, який за допомогою установ та організацій може ідейно, організаційно та матеріально підтримувати ініціативи у сфері впровадження інновацій, одержувати від органів державної влади й управління та органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань, вносити пропозиції до органів влади й управління, розповсюджувати інформацію і пропагувати свої ідеї та цілі тощо.

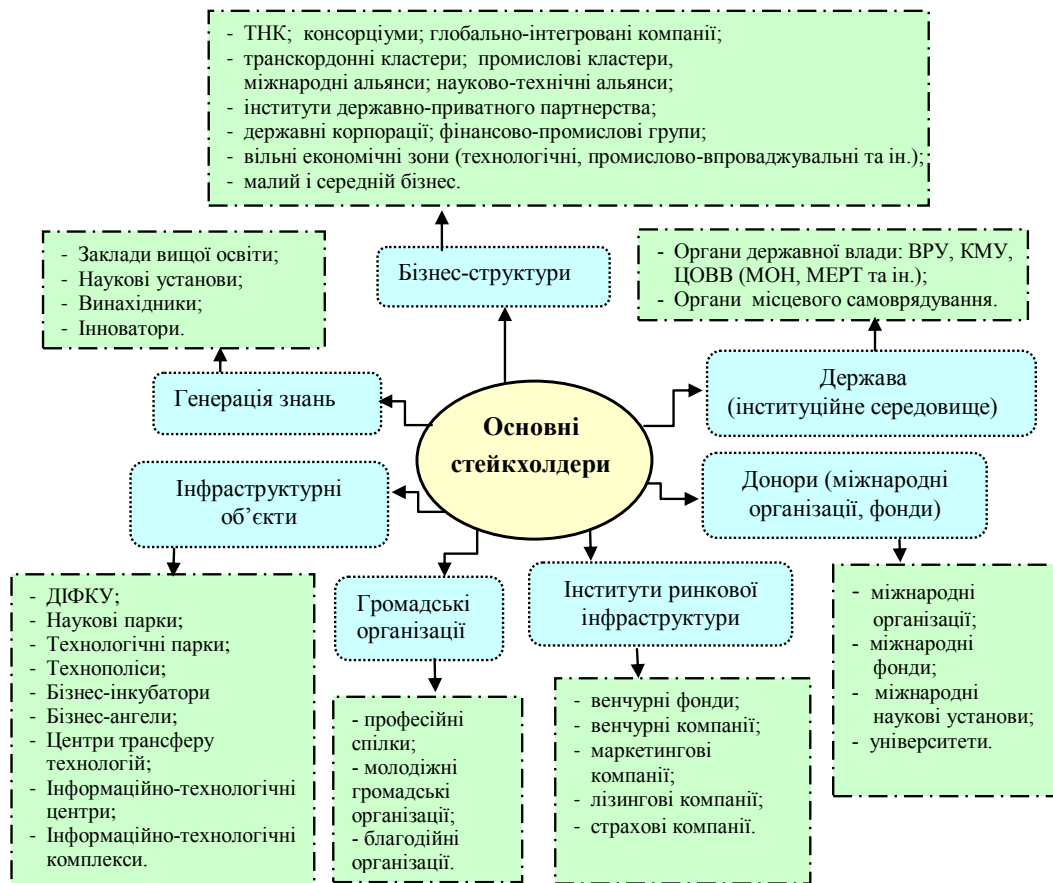

Рис. 1. Основні стейкхолдери інноваційного процесу

Міжнародні наукові установи, університети (*донори*) – частково зацікавлені у вирішенні проблеми, оскільки втрачають дешеву інтелектуальну робочу силу. Внаслідок вирішення проблеми винахідники залишатимуться та працюватимуть в Україні, почувачись захищеними, а це приведе до зменшення надходжень до бюджету їх країн.

Загалом структурні зміни, що відбуваються протягом останніх років в економіці України під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, характеризуються стрімкою втратою позицій галузями, які визначають науково-технічний прогрес та є експортно орієнтованими. Також спостерігається прогресуюче технологічне відставання України від розвинених країн світу. За умов поси-

лення конкурентної боротьби на світовому ринку частка машинобудування та металообробки неухильно знижується, незважаючи на те, що понад 60% становить виробництво сировинної та проміжної продукції.

Загалом в умовах відсутності реальних стимулів у суб'єктів підприємництва до проведення інноваційної діяльності розроблення технологій відбувається без урахування потреб сучасного ринку та світової економіки. Більшістю науковців та практиків інновативність української економіки отожднюється переважно з підприємницькою діяльністю, оскільки інституційне середовище ніяким чином не сприяє її стимулюванню. За цих умов новітні технології не знаходять поширення в Україні, а вітчизняні

наукові здобутки та кадри стають надбанням інших держав. Це досить загрозлива тенденція, оскільки за Індексом глобального таланту Україна у 2017 році посіла 42 місце, що свідчить про високий потенціал людського капіталу. Проте нині в Європейському просторі Україна є однією з найбільших країн – експортерів робочої сили. Так, за різними оцінками, близько 2 млн. громадян працюють за межами України, кількість бажаючих навчатися за кордоном щорічно зростає, а це приводить до уповільнення економічного розвитку. Значною проблемою залишається нерозвиненість української інноваційної системи. Незважаючи на наявність великої кількості декларацій, щорічно відбувається скорочення фінансування наукових досліджень, що приводить до зменшення наукоємності промислового виробництва (не перевищує 0,3%), зменшення частки високотехнологічної продукції в структурі ВВП тощо. Так, зростання ВВП за рахунок введення новітніх технологій більшістю економістів оцінюється на рівні 0,7%, проте в розвинених країнах цей показник досягає 60–80%.

Основними факторами, що стримують інноваційний розвиток на галузевому рівні, є: нестача власних коштів у підприємств, недостатня фінансова допомога від держави, високий ризик під час здійснення інноваційних розробок, тривалий термін окупності нововведень, недосконалість законодавчої бази, недостатність інформації про наявні нововведення, недосконалість механізму кооперації між науковими установами та бізнесом тощо. Також продукція високотехнологічних галузей України не знаходить збуту в інших галузях через значне технологічне відставання і відсутність мотивації використання.

Отже, перехід до інноваційної моделі економічного розвитку України вимагає перегляду наявних тенденцій шляхом реалізації таких векторів розвитку, як:

- підвищення конкурентоспроможності та укріплення конкурентних позицій на внутрішньому та зовнішньому ринках суб'єктів підприємницького сектору;

- встановлення на державному рівні пріоритету освіти, науки та технологій;

- здійснення повноцінної інтеграції у глобальну інноваційну сферу, світову торгівлю наукоємними товарами та інтелектуальною власністю;

- підвищення попиту на НДР від українського чи іноземного бізнесу, який працює в Україні.

На думку більшості сучасних науковців та практиків [2, 3, 4], сучасна інноваційна система має містити два блока завдань: 1. Формування ефективної та раціональної державної інноваційної політики як комплексу заходів держави з метою впливу на підприємство та суспільство задля розвитку інноваційних процесів. 2. Розроблення довгострокової програми переведення економіки на інноваційний тип розвитку. Крім загальнодержавної, вона має включати регіональні, галузеві, а також конкретні програми для державних підприємств [2].

Для реалізації на практиці цих завдань Уряду України необхідно забезпечити: інтенсифікацію нововведень шляхом розроблення та впровадження комплексної державної політики, спрямованої на активізацію нововведень як пріоритетного напрямку загальної стратегії соціального та економічного розвитку держави; створення сприятливих інституційних умов для інноваційної діяльності в країні; впровадження ефективного правового забезпечення інноваційної діяльності підприємств; удосконалення механізмів фінансування інноваційної діяльності тощо; впровадження дієвих механізмів захисту національного ринку, заохочення його розвитку та інфраструктури, стимулювання її інноваційної спрямованості; створення умов для виходу продукції українських підприємств на зовнішні ринки, забезпечення підтримки конкурентної боротьби на внутрішньому ринку, що стимулюватиме підприємства до інноваційної діяльності; створення умов для взаємодії та інтеграції МСП та великих підприємств; підтримку провідних великих підприємств та об'єднань, які мають змогу реалізувати загальнодержавні інно-

ваційні пріоритети; розвиток науково-виробничої кооперації, венчурного бізнесу, промислово-фінансової інтеграції, в тому числі на міжнародному рівні; забезпечення тісної інтеграції виробництва, фінансів, науки, освіти з метою сприяння випереджувальному розвитку науково-технологічної сфери; зменшення вартості кредитних ресурсів (пільгове кредитування), які є одним із важливих джерел фінансування інноваційної діяльності; підтримки розвитку людського капіталу тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, інноваційні процеси та рівень розвитку економіки знаходяться у певній залежності: інноваційні процеси впливають на розвиток економіки, а високий рівень розвитку економіки сприяє

швидкому й ефективному впровадженню у виробництво інновацій. Високоефективна інноваційна діяльність приводить до забезпечення стійких конкурентних переваг підприємству на внутрішньому та зовнішньому ринках, підвищення продуктивності праці, покращення якості продукції, зростання рентабельності виробництва продукції і капіталомісткості підприємства. Таким чином, стратегія інноваційного розвитку держави має базуватися на впровадженні нової інноваційної моделі економічного зростання, укріпленні України як високотехнологічної держави. Крім того, нині стратегічної важливості набуває імплементація досвіду інноваційно розвинених країн щодо розроблення власної інноваційно орієнтованої економіки до українських реалій.

Список використаних джерел:

1. Здійснення наукових досліджень і розробок у 2017 році / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. К., 2015. 336 с.: табл., рис.
3. Левицька С. А., Полухович М. Д. Джерела фінансування інноваційної діяльності в Україні. Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка». 2017. № 4(32). С. 55–58.
4. Лазарева Є., Дослідження закономірностей інноваційних перетворень у регіональній економіці. Економіст. 2009. № 9. С. 35–37.
5. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2>.
6. Портер М. Конкуренція. [пер. с англ. / под ред. Я.В. Заблоцкого]. М.: Вільямс, 2001. 495 с.
7. Портер М. Международная конкуренция: пер. с англ.; под ред. В. И. Щетинина. М.: Междунар. отношения, 1993. 896 с.
8. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40–IV (зі змінами і доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
9. Про наукові парки: Закон України від 25.06.2009 № 1563–VI (зі змінами і доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1563-17>.
10. Статистична інформація: інноваційна активність / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.